

Óarany

KRÚDY GYULA

Rezeda-Faust

„Pesti regény! Mit lehet írni Pestről?” – ilyen kétkedéssel ült neki *A vörös postakocsi* megírásának. Vagy csak odaképzelte ezt a kérdést annak a hölgynek az ajkára, aki enyhe érdeklődéssel belelapoz az új Krúdy-kötetbe?

Még furcsább, ahogy a Kiss Józsefnek címzett ajánlást folytatja Budapesten, 1913. vízkereszt napján: „Ordináré passzió, mint az állatkínzás. De megpróbáljuk. A magányban, amelyet a regényírásához választottam, talán érdekesebbnek látom az embereket, mint akkor, midőn köztük éltem. Most mindenesetre jegyet váltok a postakocsira, és Budapestre utazom. A városban, mert minden embert ismerek, találok kvártélyt, hol nem lopják el a mesélő-kedvemet.”

Hogy Budapesten jegyet vált a már régen nem létező postakocsira, s elkocsizik rajta a régi Budapestre, ahol még jártak a postakocsik – ez világos beszéd. Bár egy képzelt városban csak nézelődni könnyű, a regényírásra alkalmas kvártélyt bérelni már bajosabb. Még talányosabb *A vörös postakocsi* ajánlásának az a passzusa, hogy ordináré passzió, állatkínzásféle a városról regényt írni. A merengő nosztalgiák mestere szokatlanul keményen – újabb esztétikai műszóval élve: dühösen – írja: „Lehet-

séges, hogy gyermekes haragom, amellyel most a játékszerű elővett bábukat sorban bontogatom, a regény megírásakor enyhül ...”

Kiket akar kibevezni és miért? Ez nem derül ki azután sem, mert a regényből kimaradt az élveboncolás. Ady azon frissiben feszegetni kezdte ezt az ellentmondást: „...Krúdy, édes szerencsénkre, nem azt írta, amit regénye bejelentőjébe felsorolva ígért, hanem eldalolta tegnapi ifjúságának boszorkányos muzsikájú dalát.” Azt a néhány paszkvillusgyanús lapját is sokallja, hibáztatja Ady a regénynek. S Krúdy első vérbeli pesti regényében éppen az lelkesíti, ami nem pesti: „Ez a tegnapi ifjúság Budapesten virágzott el, mert nem is lehetett predesztináltabb helyén, mint Budapesten, s szinte csak ennyi a Krúdy könyvében Budapest szerepe. Mert például az író vidéki emlékekkel terhessége, mely olyan szép és csodás e könyvben, mint a Krisztus-anyaság, Budapestet majdnem lefokozza, sőt érdektelenné teszi itt-ott.”

S ezzel már benne is vagyunk *A vörös postakocsi*, sőt a Krúdy és Budapest problémáinak a legközepében. Ebben a regényben valóban más sikerült, mint amit beharangozott. Azt bizonyította be, hogy a modernségét fitogtató fővárosban az egykori kisváros változatlanul továbbél, sőt új erősítést kap a felköltöző vidékiektől. És ha összehasonlítjuk *A vörös postakocsi*-val az egy-egy évtized különbséggel megírt másik két Rezeda Kázmér regényt, a *Nagy kópé*-t és a *Rezeda Kázmér szép életé*-t, kitűnik, hogy ez az Ady emlegette Krisztus-anyaság még inkább rögződött, kiteljesedett. Rezeda Kázmér 1921-ben

és 1933-ban is ugyanaz a bánatos ifjú gavallér, mint amelyen 1913-ban volt. De éppen azáltal lett egyre inkább múltbeli figura, hogy cseppet sem tudott öregedni. Egy örökifjú Faust mindig találhat ugyan magának Grätcheneket a következő nemzedékekből, de tanítványainak tanítványai között már menthetetlenül anakronisztikus hős lesz.

A *Nagy kópé* Rezeda Kázmérja végigéli ezt a paradox időjátékot:

„Mindig úgy érezte magát, hogy megcsalták, amint az évek folyamán mindmesszebb tűnt az utcákról a régi Pest. A sok kiábrándulás, az életúntság, a magányban érkező bús gondolatok berozsdásították lelkét, mintha végképp eltűnt volna az élet folyamának lerakódó fövénye alatt az ifjú Pest és Rezeda úr. De jöttek májusi áradások, amikor a negyvenesztendő Rezeda úr felébredt, kiemelkedett lelke a porrétegből, és megifjodva látta magát tükrében, mint egy lomtárból elővett képet, amelyet ügyes kéz lemosott.”

Krúdy, akiről hajlandók volnánk hinni, hogy írásművészete rutin-automatizmus, amit álom és delirium határán imbolyogva gyakorolt, Krúdy minduntalan meglep bennünket kihívóan tartalmas gondolataival. Kérdezzünk csak rá erre a most idézett részre: mi tűnt hát el az élet fövényhordaléka alatt: a régi Pest, vagy az ifjú Pest? Vagy az egyik mondat igaz, vagy a másik, vélhetnénk földhöz ragadt logikával. De a poraiból megéledt vén (negyvenéves!) Rezeda éppen azt éli át, hogy az ő hajdani fiatal Pestje tűnt el. Nem abban az értelemben, hogy meg-

semmisült, csak behúzódott titkos rejtekekbe. Figyelmes szem, fül, orr még felfedezheti.

„Csak az utcák változtak – folytatja a *Nagy kópé*-ban –, a boltok szaporodtak, a házak nagyra nőttek, új palotákat építettek, és régi utcákat eltűntettek ... de odabent a házak belsejében, a befüggönyözött ablakok mögött tovább él a régi Belváros, ápolják az ódon erkölcsöket, szokásokat. A boltok mélyében láthatatlanul üldögélnek az egykori kereskedők, és az órák ugyanúgy igazítják az órákat, mint a hatvanév előtti Pesten. A légsúlymérő se mutat mást, valamint a kalendárium hónapjai is a régi rendben következnek. Májusban bizonyára kirándul képzeletben minden régi polgárcsalád a Gellérthegy orgonabokrai alá, a nagy elemőzsiás kosarakkal, és a gyepen visszamaradó újságlapokat Emich Gusztáv betűivel nyomtatták.”

Krúdynam, úgy látszik, volt érzéke a filmtechnikához. Az elemőzsiát beburkoló újságpapír csak a tegnapi újság lehet, tehát csalhatatlan kormeghatározó. Muzeális lap-példányt nem használnak ilyen célra. És ha Emichnél nyomták az újságot nem az új Athenaeum (ugyanaz a vállalat!) körforgógépein, akkor ez a kirándulás *ma*, vagyis 1921-ben csak képzelt kirándulás lehet. De rögtön ezután már megint jelen a jelen. Hogy aztán a harangszóval végképp összekavarja a jelent és a múltat. „Az asszonyok fürdeni a Rudasba járnak, és a víg kisasszonyok a Császár fürdő árnyékos platánjai alatt találkoznak a fiatalemberekkel. Sokan csodálkoznak, hogy nem hallják déli tizenkettőkor Budáról az ágyúlövést, de a harangok ugyanazon hangon kondulnak meg a temeté-

sekre, délben és este; a budai harangoknak új lendületet ad a hegyvidék, és valóban olyan messzi utat futnak be, mire átérnek Pestre, mintha a múlt századból hangoznának.” (Olvasta Krúdy Einsteint?)

Szerelmi bédekker

Szindbád míg élt – pedig sok évszázadot megért –, nem felejtette el két öreg tanítójának, Portobágyi úrnak és Ketrényi Nagy Sámuelnek, az öreg írónak és a kikopott színésznek oktatásait a korhelység és a szerelmi csélcapság tudományában. S ő maga is szent kötelességének tartotta, hogy továbbadja szakértelmét a fiataloknak. Legyetek rosszak, de ne akárhogy. Adjátok meg a módját. Tanuljatok tőlem stílust, választékos modort. Öltöztessétek fel szerelmeteket áradó fényes mondatokba. Szentelje meg pillantásotok az utcákat, házakat, ahol kedvesekkel jártok. S átkozza meg, ahol hűtlen kedvesetek után leselkedtek.

Tucatszámra idézhetném az útvonalakat a budapesti légyottok és séták topográfiájából.

Rezeda Kázmér utolsó könyvében a pesti utcák szagát szedi listába Fruzsínája számára a szerelmes gavallér. S bár az illatlemlékeket nyilván más hölgyekkel sétálva gyűjtötte, a hatás nem marad el.

„Általában Budapest minden kerületének, talán minden utcájának más és más szaga van ... Véleményem szerint a Budapesten megforduló előkelő idegenek leg-

inkább az Andrássy út szagára emlékeznek. Arra a kátrányos, parkettos szagra, amely különösen az Operaház környékén jellemzi ezt a várost. Én legalább, ha valamikor elkerülnék Pestről, mindig ezt a szagát érezném a városnak ... Persze az Andrássy út mellékutcai, amelyek tagadhatatlanul a fővárost jelentik, egészen más szagúak. A szépevű Vasvári Pál utca, a titokzatos Szerecsen utca, másik oldalon a boldogtalan nők Ó utcája nem arravaló szagúak, hogy emlékebe eltegye őket, aki Pestről valamely okból messzire bujdosott. Például boldogtalan, nem viszonozott szerelem miatt ... A Köröndön túl, ahol a földalatti villamos ürül, de annál többen ülnek az omnibusz imperiálján (!) ... ott megint más világ van. Kertek, pasztellképek, a nagy Pesttől merőben idegen városrész illatait hozza el magával az ide vetődött idegen. Sohasem öntenek ki semmit a házak elé, csak kristálykorsóból csordítják halkán a vizet az idetévedt vadnövényekre is ... Mindenki jókat álmodik ebben az utcában. A szegényszagú koldusálmok nem találnak ide. Csak a jó szag ...”

Egy-egy futamban egy egész élet szerelmi krónikája bennfoglaltatik. Sőt több életé; hiszen a Szindbád módján évszázadokat megélő férfiakhoz újra meg újra visszafiatalodó főnixnők illenek.

„Ő ment végig pillangós cipőiben azoknak az öreg embereknek a mellényén, akik manapság félig megvakulva és szótlánul tartják kezüket poharaikon a Szarvas és a Kereszt téri kis korcsmák sötét, pókhálós sarkaiban. Ő hagyta ott ibolyaillatát a Fő utcai templom előtt a pa-

dokon, hogy még napjainkban is megszerelmesedik a fiatalember. A Bástya sétányon ő andalgott alkonyatokon, míg lenn egy kis udvari korcsmában a *Säckingeni Trombitás* dalát fújja valaki. Az ő lábát érezték a régi cukrászda szűk asztalkáinál a gavallérok. Ő jutott eszükbe a magányos férfiaknak, midőn a Mátyás-templomban toronyzene volt. Ő pergette a varrógépet zöld cserepes növényvel berakott ablak megett, a félig földbe süllyedt tabáni házikóban ... Ő ment fel szelíden a holddal a Gellérthegyre, az ő szava hangzott a tabáni torony hangzengésében, ő könyökölt ki a magas ablakon, midőn az őszi bortól boldoggá és boldogtalanná lett fiatalemberek éjszaka énekeltek a mély utcában, ő csalogatta maga után a bolyongókat a Jezsuita lépcsőn ... őt dicsérték a régi terek, kanyargós utcák, mohos házak a pestiek előtt ... ő jutott eszükbe a köszvényes öreguraknak a Császár fürdő platánjai alatt, amikor a bosnyák katonazenekar déli zenét játszik, ő volt az a nő, akit sohasem lehet elfelejteni és mindig ifjan, üdén, bájosollyal áll a férfiak szive oltárán.” Antónia ez a hölgy, Rezeda szerelme a *Nagy kópé*-ban. Antónia, aki ennyi szerelmi strapácia után ártatlan és érintetlen szűzként fényeskedik Rezeda Kázmér előtt. Antónia rejtélye bizgatja fel Rezedát, hogy végignyomozza: hogyan nyerik vissza szüzességüket a pesti lányok és asszonyok.

Sok részében otthon volt Budapestnek. De nem mind-egyikben. A Várat, Tabánt, Vízivárost ezerszer is bejárta s bejáratta hőseivel. A Krisztinán túlra, a hegyvidékre csak a Szabadságharc némely emlékei kedvéért pillantott ki: az Óra-villa meg a Honvéd temető irányába. A Víziváros, Újlak és no persze Óbuda szintén törzskerületei, a szemközti Margitszigettel együtt. Rózsadomb, Pasarét – ismeretlen világ. Zugliget, Hűvösvölgy – itt inkább csak egy-két régi villa meg a tébolyda keltette fel figyelmét. A Gellérthegyet nem hagyta volna ki, ha látképet kerekített Budáról, de a Lágymányos lapályaira, Albertfalvára nem bocsátkozott le. Hacsak a Sósfürdőben gyógyuló hölgyek kedvéért nem. Túl rajtuk Budafok pincéit és barlangjait is csak alkalmi kipillantásokkal tisztelte meg.

A pesti oldalon a Belváros, a Lipót-, Teréz-, Erzsébet-, József- és Ferencváros egyformán otthonos vidék a könyveiben. A Lipótvárosnak a körúton kívül eső fertálya homályba vész, annak ellenére, hogy a Vígszínházat már itt találta, mikor Pestre jött. Angyalföld, Újpest nem létezik. Még az angyalföldi tébolydára sem emlékszem írásaiban. A hatodik kerület végig ismerős, egészen a Városligetet határoló vasúti töltésig. De aztán megint olyan kerületek következnek, amelyekben alig lép túl a Nagykörúton. Még a Keleti pályaudvar sem hangolja fel képzeletét, inkább csak a Kerepesi temető. Az Úllői – de előbb Kispestre, Lőrincre, Vecsésre vivő – úton érdeklő-

désének határa az „Arabs Szürkéhez” címzett kocsmá. Erzsébetfalva, Csepel megint csak ismeretlen föld.

Bizonyos, hogy van abban törvényszerűség, ahogy válogat. A hajdani évek valamely kritikusa (mondjuk: 1950 körül) így fogalmazta volna meg: Krúdynak nem volt kapcsolata a munkásosztállyal. Tapintatosabb változatban: kellett valami fogódzó a múltból, történelmi, irodalomtörténeti emlék, ami a figyelmét odatapassza. A kocsmá egymagában nem elég, az volt bőven azokon a vidékeken is, amelyekről soha nem írt. Azt sem mondhatjuk, hogy morbid érdeklődése a kórházak, temetők felé vonzza, mert azok is válogatva kerülnek nála elő, akárcsak a fürdők vagy a bordélyházak. Bár a Magyar utcai házát minden más intézet felett kitüntette, arisztokratizmus vádjával ne merjük illetni.

Ott érezte jól magát – talán így foglalhatjuk össze az árulkodó adatokat –, ahol elég sok ráérős embert talált. Nem naplopót, hiszen sok dolgos embernek a mestersége olyan, hogy elvárakozhat, töprenghet vagy elbeszélgethet időnként, mint például a konfliskocsis. Akivel nem lehetett szóba ereszkedni – fontoskodva megjátszotta az elfoglalt embert, vagy csakugyan nem ért rá –, az nem született meg Krúdy számára. Nem lett belőle novellafigura. Ahol bőven akadtak ráérős emberek, ott érezte jól magát. A foglalkozások listáját elég nagy biztonszággal szét lehetne bontani: ilyen mesterségű szereplő előfordul Krúdy írásaiban, amolyan nem.

Megvan ma is az a ház az Üllői úton. Most is kocsmá van benne, de hangulatos régi nevét elvesztette. Önkiszolgáló italszaküzletnek hívják. Már Móricz is szegényesebb nevén emlegeti, *Szürke ló*-nak. Éppen Krúdy halála évében járt itt Móricz, s írta meg riportját, *Élő és holt kocsma*k címmel. Bár nem említi, meglehet mégis, hogy éppen Krúdy juttatta eszébe a *Szürke ló* kocsmáját, s azt, hogy valamikor ő is itt lakott az Üllői úton, a „legsötétebb Ferencvárosban”.

Ingerlő összehasonlítás: hogy ír egy kocsmáról a két nagyon különböző temperamentumú író, a boros Krúdy és Móricz, akit Ady így titulált: „kedves magyar részeg, kedves bornemissza.”

Krúdy két ízben adott főszerepet ennek a kocsmának. A *Hét bagoly*-nak egyik fejezetében Józsiás úr az új szeretőjével, Áldáskával randevúzik itt; Szeleczkinek, a „halálmadár”-nak kalauzolásával leszállnak a hullaház pincéjébe, s ott találják a jeges tepsiben a régi szeretőt. A novellának már a címe is ezt a színhelyet jelzi: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*. A szivar pedig azért utolsó, mert a novella hőse, az ezredes párbajra készülőkben tér be ide, aztán ő is a szomszédos Szvetenay utcában végzi.

Hogy a *Hét bagoly*-nak ez a különös epizódja mennyire önéletrajzi vallomás vagy mennyire nem az, azt nem tudom. Kis túlzással, kiszínezéssel igaz is lehet. Valószínű, hogy egy-két asszony elkezdett öngyilkos lenni őmiatta.

Hogy be is fejezte valamelyikük, arról nem tudok. Az ezredeest viszont régi ismerősünkként üdvözölhetjük. Annak a katonatisztnak az irodalmi reinkarnációja ő, akivel Krúdy fiatal korában véres párbajt vívott, de nem halálosat, s nem pisztollyal, csak karddal. Ezzel a hőstettével írásban is többször eldicsekedett. Csakugyan híres eset volt, őelőtte senki sem vagdalta meg a krakéler párbajhőst. Krúdy, a lefitymált újságíró unottan és mélán kaszabolta meg néhány vágással profi ellenfelét. Ennek a jelenetnek a bájáról le kellett itt mondania, hiszen pisztolyra írta át a kardot. Hogy a novellában meg is öli ellenségét, ez nem éppen lovagias eljárás. Viszont ínyenc ebédet, szilvóriumokat, szakértelemmel végigszívott szivart engedélyez neki, s a fogások közt élvezetes fantáziálást arról, hogy fogja lepuffantani a skriblert, mihelyt mindezekkel végzett.

A kocsmásmegismertetése és nevének magyarázata a regényben olvasható. A keskeny kapun „csak bizonyos testgyakorlati mozdulatokkal” lehetett besurranni.

„A vendégek nagy része pedig a kövér emberek közé tartozott, lócsiszárok és nyugalomba vonult fiákeres-mesterek beszélgettek itt poharaik mellett mindig ugyanazon témáról, a lóról, amelyet a nap minden órájában eladni vagy venni akarnak. A kiürített talpas poharak, a gégébe öntött szőke borok, a ferencvárosias ingerkedések, a folytonos kártyázás, a harsogó kacaj mind csak arra szolgált, hogy egy messzi istállóban nyerítő kocsiló gazdát cseréljen. A kocsmáros maga is bérkocsis-gazda volt, mielőtt fülei megfagytak volna, nagy szakértelem-

mel hallgatta a mindennapos alkudozásokat, és néha percekig tartotta kezében az üres poharat, ha a zöldre mázolt asztalnál a vitatkozás a lóról, az alkudozás a ló felett izgalmas fordulatot vett. Ebben a kocsmában nem érdekelte a vendégeket sem az országos politika, sem a családi pletyka, sem a nők, akik pedig az egész világ felett uralkodnak; csak a ló volt az, amitől kipirultak az arcok. Néha az istállólegénnyel elővezettették a kérdéses lovat, és a kocsmá hátsó udvarán mindig készen álló hajtókocsiba fogták a paripát, a kocsis háta mögött foglalt helyet vevő és eladó, a vendégek mind kigyűltek az utcára, amíg a lovat kipróbálták a Gschwindt-gyár és a Ludoviceum között. Mindenkinek megvolt a maga véleménye a látott lóról, nagy lármával tolongtak vissza a vendégek elhagyott poharaik mellé, és a vevő és eladó külön telepedtek le a csoportban, amikor is kezdetét vette az a kézfogási gyakorlat, amely néha órákig hangzott nagy tenyércsattogással, amíg az üzlet létrejött. Az áldomást nyomban elfogyasztották, amely ünnepélyben részt vettek a jóbarátok is. Most már mindenki elmondta véleményét a lóról és annak áráról. Hangos csoportok mentek hazafelé még az utcákon is, holott a lovat régen elvezették új istállójába.”

Móricz más világot talált itt. És más is érdekelte: hogy gázolta el ezt a hajdan forgalmas kocsmát a gazdasági válság. S mit tud kezdeni vele a bukás felé kocogó kocsmáros.

„Este hét óra után bementem a Ferencváros egyik kis-kocsmájába. A híres, régi »Szürke ló«-ba ... a legnagyobb

teremben senki sem volt, csak két bánatos zenész. A kisebb, úri teremben egy férfi s egy nő kadarka mellett fontos dolgokat suttogtak egymásnak. Csak a söntésben ült néhány munkás, négy-öt, akik spricceriztek.

Ott ültem nyolc óráig. Senki sem vacsorázott. S egyetlen vendég sem jött időközben.

A tulajdonos kedves volt hozzám, s félóráig beszélgettünk a kocsmá múltjáról és jelenéről.

– Az az egy szerencse, hogy még van kétszázötven hektoliter borom – mondta. – Míg az tart, addig élek, akkor becsukom a boltot, és elmegyek a többi után, sétálni ... Öt év előtt tizennyolcezer pengővel jöttem bele, ma semmim sincs, csak a pincében a borom. Ma egy ebédet sem adtam el. És tetszik látni, egyetlen vacsorázó se jön. A napi rezsim ötven pengő.”

Krúdy ízlése szerint – amit nemeslelkűen átruház az őt megölni készülő ezredesre – a pörköltes lábos alján összefőtt maradék a legfinomabb csemege. Móricz viszont azt szerette volna, ha sokféle zöldfőzelékből válogathat a vendéglőkben.